ПЕТЪРЪ ДЪРВИНГОВЪ
Полковникъ отъ Генер. щабъ о. з.

ОПИТИТѢ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ ДА ПРЕСЪЗДАДЕ СЕБЕ СИ ВЪ МИНАЛОТО ДО НАШИ ДНИ

СИНТЕЗЪ НА ЕВАНГЕЛИЕТО ОТЪ ЕДИНЪ МИРЯНИНЪ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1935

СЪДЪРЖАНИЕ

стр.

I. Опититѣ на българския народъ да пресъздаде себе си въ миналото до днесъ.

1. — Две встжпителни думи . . . . . 2—5
2. — Характеристика на нашитѣ прадѣди, славянитѣ и българитѣ 5—7
3. — Настаняване на нашитѣ прадѣди на полуострова и племенитѣ имъ държавици Славинии . . . . . 7—8
4. — Основаване на България и образуване на българския народъ 8—9
5. — Трудноститѣ за България като съседка на великата империя, Византия, да поддържа независимъ държавенъ животъ . . 9—10
6. — Пресъздаване на България отъ законодателя Крумъ и нейното културно равнище въ началото на IX вѣкъ . . . . 10—12
7. — Културната мощь на Византия и нейната цивилизация . . 12—14
8. — Проникване на християнството посрѣдъ нашитѣ прадѣди . 14—15
9. — Окончателно пресъздаване на България и българския народъ чрезъ християнството отъ Бориса . . . . . 15—16
10. — Покръстването не измѣни основнитѣ психологически заложби на българитѣ . . . . . 16—17
11. — Църквата и запазването на българския народъ . . . . 17—18
12. — Днешниятъ опитъ за пресъздаване на България . . . . 18—20

II. Синтезъ на Евангелието отъ единъ мирянинъ.

1. — Какъ единъ мирянинъ е дошелъ до Евангелието чрезъ страданията на българската родина . . . . . 20—23
2. — Основната идея на Христовото учение . . . . . 23—26
3. — Тълкуване на основната Христова идея отъ апостолъ Павла 26—27
4. — Ще бждемъ добри българи, когато бждемъ по-съвършенни човѣци . . . . . 27—28
5. — Християнски народи, достойни за подражание . . . . . 28—32

ПЕТЪРЪ ДЪРВИНГОВЪ
Полковникъ отъ Генер. щабъ о. з.

БИБЛИОТЕКА - СОФИЯ
35 186
XXXV D. 249.

ОПИТИТѢ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ ДА ПРЕСЪЗДАДЕ СЕБЕ СИ ВЪ МИНАЛОТО ДО НАШИ ДНИ

СИНТЕЗЪ НА ЕВАНГЕЛИЕТО ОТЪ ЕДИНЪ МИРЯНИНЪ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“
1935

Посветявамъ тоя си трудъ на родолюбивия български клиръ, комуто смирено пожелавамъ висока просвѣта, вѣра въ величието на Христовото учение и християнски подвизи за нравственото съвършенствуване на българския народъ.

Авторътъ.

Нар. Библиотека, София

2493

I.

ОПИТИТѢ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ ДА ПРЕСЪЗДАДЕ СЕБЕ СИ ВЪ МИНАЛОТО ДО ДНЕСЪ*

Две встжпителни думи.

Преди да почна сказката си, за дългъ смѣтамъ най-първо да благодаря на г. д-ръ Ст. Караджовъ и особено горещо на многоуважаемия Донъ Галони, който е единъ великолепенъ и неуморимъ войникъ въ Христовата църква и вѣренъ часовой на италянска култура въ България, за това че ме поканиха да изнеса една сказка въ духа и задачитѣ на Християнската социална школа, създадена при Pro Oriente въ София, каквито школи сжществуватъ въ много градове въ католическитѣ страни въ Европа и свѣта.

Сжщо така благодаря горещо на всички васъ, които сте се стекли тукъ да чуете тая сказка, на която заглавието безъ съмнение на мнозина ще да е направило известно впечатление, за да се явите въ тъй голѣмъ брой. Това ваше внушително присжтствие ми дава право да мисля, че, наистина, време е, убеденитѣ въ величието на Христовото учение мжже да излѣзатъ отъ своето пасивно положение и чрезъ него дадатъ своята дань на нуждащия се свѣтъ отъ повече човѣщина, повече правда и повече искреность.

Преди, обаче, да изложа онова, което смѣтамъ, че съставлява синтезъ на Евангелието, намирамъ че ще е много полезно да хвърлимъ погледъ върху опититѣ на българския народъ да пресъздаде себе си въ миналото до наши дни.

Характеристика на нашитѣ прадѣди, славянитѣ и прабългаритѣ.

Когато Омиръ съставяше своитѣ епически пѣсни за обсадата и превземането на Троя, а Праксителъ дѣлаше отъ мъртвия мраморъ почти живи скулптурни творения, за нашитѣ прадѣди, славянитѣ и протобългаритѣ, отъ етническото съединение между които се получи българския народъ, съвременитѣ лѣтописци даже не бележатъ, че сж сжществували.

За славянитѣ и протобългаритѣ историята почва да

---

* Сказка, държана на 19. XII. 1934 г. въ салона на Pro Oriente въ София.

говори едва следъ разпадането на Атиловата държава, като за първитѣ казва, че живѣели въ сегашна Полша и Украйна, отгдето следъ известно време часть отъ тѣхъ почнали да прехвърлятъ Карпатитѣ и да се настаняватъ въ сегашна Ромъния, а за второритѣ че живѣели неуседнало по степитѣ край севернитѣ брѣгове на Черно море, отдето предприемали чести нападения и грабежи въ Източната римска империя.

Въ тия далечни времена животътъ на славянитѣ, което изобщо се занимаваха съ земледѣлие и скотовъдство, бѣше беденъ и първобитенъ, а цивилизацията имъ, ако за такъва може да се говори, — рудиментална. По силата на занятията си, тѣ бѣха приковани къмъ земята, като живѣеха, казва Прокопий, въ разпръснати колиби и демократично.[1] Животътъ на протобългаритѣ, като коненъ народъ, бѣше по-сносенъ, а схващанията имъ за държавата и за обществото значително по-високи: тѣ бѣха овладѣни отъ ценен организаторски духъ и голѣма склонность къмъ централистично управление и дисциплина. И еднитѣ и другитѣ, обаче, бѣха извънредно храбри въ боеветѣ. Тѣ еднакво основаваха тактиката си на принципа на изненадата, но до като славянитѣ, които водѣха боя пеша, схващаха принципа въ формата на стратегеми и военни хитрости, и за това строяха жилищата си съ повече изходи, протобългаритѣ даваха преобладане на маневрирането, действието въ тила, движението и съгласуванитѣ удари, а мѣстоживѣлищата си запазваха обикновено съ затворени укрепления, въ формата на укрепени лагери или хрингове.

Въ религиозно отношение и славянитѣ, и протобългаритѣ бѣха съ извънредно ограничени идеи. Еднитѣ се поклаияха на природнитѣ сили, отъ които зависѣше тѣхното бедно земледѣлие, и за това бѣха склонни къмъ многобожие, при главенъ богъ Перунъ, творитель на гръмотевицата; другитѣ пъкъ въ неведомата за тѣхъ сила на кехлибара и на нѣкои метали виждаха еманацията на една висша сила, и бѣха склонни къмъ единобожието, като висшето божество, изглежда, наричали Велиара, и имаха, споредъ арабския лѣтописецъ Мюслим бен Абу Мюслим ал Гарми, идея за задгробния животъ.[2]

И у еднитѣ и у другитѣ взаимнитѣ отношения се опре-

---

[1] *Procopio di Cesarea*, La Guerra gotica, кн III, гл. 14, traduzione italiana a cura di Domenico Comparetti, 1895 г.

[2] *J. Marquart*, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, стр. 204

дѣляха отъ неписанитѣ закони на обичайното имъ право. Тѣ бѣха къмъ чужденцитѣ гостоприемни и вежливи, къмъ робитѣ — снизходителни, но въ борбата срещу неприятелитѣ бѣха най-немилостиви. Родовото чувство и инстинктътъ на самосъхранението бѣха дветѣ главни душевни сили, които опредѣляха действията и насочваха постѫпкитѣ имъ.

Настаняване на нашитѣ прадѣди въ полуострова и племеннигѣ имъ държавици Славинии.

Нашествията въ предѣлитѣ на римската империя, търговскитѣ връзки съ пристанищнитѣ градове и изобщо съприкосновението съ културата на срѣдиземноморскитѣ народи, а протобългаритѣ още и въ съприкосновение и съ народитѣ на югъ отъ Кавказъ, т. е. тия въ Персия и Армения, още въ вѣковетѣ преди нашитѣ прадѣди да се поселятъ въ Балканския полуостровъ, бѣха упражнили и упражняваха чувствително влияние еднакво за материалното, както и за духовното имъ възмогване. Тъй почнаха да растатъ нуждитѣ на нашитѣ прадѣди, а следствие това и поривитѣ имъ къмъ по-добъръ животъ и къмъ по-благодатна земя.

Ето по силата на тая чувствувана нужда за по-добра земя и по-добъръ животъ въ последната четвъртъ отъ VI вѣкъ 25 славянски племена, както малко по-късно и протобългаритѣ, общо отъ които се получи българския народъ, напустнаха сегашна Ромъния, минаха Дунава и съ оржжие въ ржка почнаха да се поселяватъ въ Балканския полуостровъ, опустошавайки нивитѣ и полетата, избивайки и разгонвайки населението и унищожавайки градоветѣ и крепоститѣ. За тия действия съвременикътъ лѣтописецъ Иоанъ Ефески за година 584 ни дава следното извънредно важно за историята описание: „На третата година следъ смъртьта на Юстиниана и стѫпването на престола на победоносния Тиберий, проклетиятъ славянски народъ се явилъ и завзелъ всичката Елада, околноститѣ на Солунъ и цѣла Тракия. Тѣ завоевали много градове и крепости съ огънь и мечъ, опустошавали и грабили страната и господарували тамъ съвършено свободно, като у дома си. Това се продължило четири години, до като императорътъ воювалъ съ перситѣ; вследствие на това тѣ се разпореждали въ страната до тогава, до когато Богъ ги изпѫдилъ отъ тамъ. Тѣхнитѣ грабежи се разпространили до самата външна стена (Анастасиевата стена). Всички императорски стада станали тѣхна плячка. И до днесъ тѣ живѣятъ безъ грижа и безъ страхъ въ римскитѣ провинции, като грабятъ, убиватъ и горятъ; *тъ сѫ се обогатьли, иматъ злато и сребро,*

цѣли стада коне и множество оржжия; научили сѫ се да воюватъ по-добре отъ ромеитѣ.“[1]

Източната римска империя въ полуострова въ това време, и въ продължение на цѣлъ вѣкъ следъ това, приличаше, споредъ израза на нѣмския ученъ Х. Гелцеръ, на фирма въ ликвидация (als eine in Liquidation begriffene Firma)[2]. Властьта на Византия не можеше да се упражнява вънъ отъ прибрѣжнитѣ крепости, и нашитѣ прадѣди живѣеха въ видъ на племенни държавици, независимо отъ империята и независимо едни отъ други. Тия племенни държавици или федарация отъ държавици се наричаха отъ съвременнитѣ лѣтописци *Славиния* или *Славинии*. Усилията на нѣкои отъ тия Славинии да завладѣятъ гр. Солунъ и да възлезатъ до едно по-надежно държавно сѫществувание, обаче, не можаха да се увѣнчаятъ съ положителенъ резултатъ. Управлявани демократично и децентралистично, тия наши прадѣди, още не така културни за да отлѫчатъ отъ себе си велики водачи, между това, рискуваха съ течение на времето да бѫдатъ едни следъ други сломени и напълно подчинени отъ Византия, а следъ това и асимилирани отъ по-културния елементъ въ империята, каквито на полуострова бѣха гърцитѣ.

Основаване на България и образуване на българския народъ.

Но, това което нашитѣ прадѣди, славянитѣ, не можаха да отлѫчатъ отъ себе си, дадоха го другитѣ наши прадѣди, българитѣ, които, както два вѣка по-рано чрезъ войната въ 482 г. срещу готитѣ бѣха спасили полуострова отъ германцитѣ и го запазиха за славянитѣ[3], така и сега чрезъ победата си при Бабадагъ въ 678 г. надъ византиицитѣ и борбитѣ срещу Солунъ къмъ сѫщото време осигуриха окончателно и за винаги сѫщия полуостровъ за българскитѣ и другитѣ южни славяни. Аспарухъ едновременно съ туряне основитѣ на държавата България тури и основитѣ за образуване на българския народъ, като обедини въ нация протобългаритѣ и българскитѣ славяни възъ основа на договоръ — sub pacto, ὑπὸ

---

[1] *К. Иречекъ*, История на българитѣ, стр. 58—59; проф. *В. Златарски*, История на първото българско царство, ч. I, стр. 12—13; *Г. Балашчевъ*, Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство, стр. 10.

[2] *H. Gelzer*, Die Genesis der bysantinischen Themen verfasung, стр. 281.

[3] Това твърди нѣмскиятъ ученъ *Рьослеръ* въ Romänische Studien, дето казва: „war es entschieden dass die Halbinsel nicht *germanisch*, sondern *slavisch* wurde“ — гл. М. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 232.

πᾶχτον. Аспарухъ създаде гражданитѣ на държавата, а едновременно съ брата му Куберъ, който действуваше въ Македония, начерта въ духа на стремежитѣ на българскитѣ славяни и историческата задачи на сѫщитѣ граждани.

Полезно е да подчертаемъ, че началното образуване на българската нация не стана по силата на единъ общъ произходъ, нито общъ езикъ, нито обща религия. То стана изключително по силата на чувството на самосъхранение на българославянитѣ, по силата на нуждитѣ на държавата България и, главно, по повелитѣ на географията.

Полезно е сѫщо да подчертаемъ, че въ VII вѣкъ това е най-първо България, която се издига въвъ външното и вѫтрешното си съдържание като независима държава въ предѣлитѣ на римската империя и не далече отъ столицата ѝ, което говори, колко по-високо стояха тогава нашитѣ прадѣди въ своята самобитна, макаръ и бедна, култура и цивилизация надъ другитѣ народи въ Европа по границитѣ на сѫщата империя.

Трудноститѣ за България като съседка на великата империя, Византия, да подържа независимъ държавенъ животъ.

Сѫществуването на тая нова държава въ съседство на великата и могѫщата империя, обаче, не бѣше едно леко дѣло, особено когато тая империя почна да се съвзима отъ нанесенитѣ ѝ до тогава удари отъ готитѣ, вандалитѣ хунобългаритѣ, аваритѣ, славянитѣ, перситѣ и арабитѣ. Нека допълнимъ, че въ края на VII и началото на VIII вѣкъ империята бѣ разяждана и отъ вѫтрешни династически борби, при които България не само можеше да бѫде по-спокойна, но и биваше повиквана въ помощь на тая или оная византийска партия, и чрезъ тая дадена помощь тя печелеше важни облаги и придобивки. Обаче, когато къмъ срѣдата на VIII вѣкъ на престола въ Цариградъ се качи Константинъ Копронимъ, и империята се почувствува по-свободна да се справи съсъ Славиниитѣ и съ България, за последната настѫпиха тежки дни, които можеха да докаратъ въ края на краищата даже и нейното загиване. Наистина, Телериг и Кардамъ съ упоритото си съпротивление срещу атакитѣ на Визаатия задържаха доста много положението на българската държава, но съ това опасностьта не бѣше още напълно отстранена. „Единъ втори Константинъ Копронимъ, казва St. Runciman, или даже още една война и българската империя щѣше да бѫде затрита отъ лицето на земята“[1].

---

[1] *St. Runciman*, A history of the First Bulgarian Empire, стр. 43.

Интригитѣ и действителнитѣ атаки отъ страна на Византия, които, повтаряме, насмалко щѣха да погубятъ България, трѣбваше най сетне да накаратъ българославянитѣ да се стреснатъ за бѫдещето си. Преживѣнитѣ тежки войни и критически моменти налагаха на нашитѣ прадѣди да преоценятъ положението и себе си и основно да се пресъздатъ, за да оцѣлѣятъ на това важно мѣсто — Балканския полуостровъ, дето нашироко се бѣха настанили.

Наистина, презъ изтеклитѣ до тогава 100—120 години България бѣше направила значителенъ напредъкъ и въ устройството на държавата, и въ охраната на границитѣ, и въ търговията, и въ уредбата на данъцитѣ и митницитѣ, и въ общественото развитие, и въ занятията и въ поминъка въобще, но българскиятъ народъ се намирише още въ процеса на своето образуване и българскитѣ граждани не бѣха още напълно сплотени. Съсловни и племенни центробѣжни сили и подполното вредно влияние на Византия действуваха силно разслабващe, и България мѫчно можеше да разчита на по-добри дни, въпреки съвмѣстния държавенъ животъ, съвмѣстнитѣ победи и поражения и общия възходъ и упадъкъ въ миналитѣ до тогава времена на славянитѣ и протобългаритѣ.

Пресъздаване на България отъ законодателя Крумъ и нейното културно равнище въ началото на IX вѣкъ.

Ето тогава, по силата на историческата еволюция и на националното чувство на самосъхранение, по силата на схващаната отъ мнозинството нужда, изпъква на историческата сцена великиятъ ханъ Крумъ, който, действително, преобразува България или, както поменатиятъ историкъ St. Runciman въ неговата „История на първата българска империя“ казва, „Крумъ пресъздаде България — Krum had remade Bulgaria“. Българската нация отъ това време има въ лицето на Крума своя първи реформаторъ или, ако се изразимъ съ сегашни думи, своя Петъръ Великий, своя Бенито Мусолини, своя Кемалъ Ататюркъ, своя Адолфъ Хитлеръ.

Законитѣ на Крума, за които говори лексикографътъ Суида, обгрѫщатъ, тъй както сѫ дошли до насъ, само най-малката часть отъ мѣроприятията и нареждания, които тоя законодатель-царь предприе за да направи държавата и народа силни. За да се види упадъкътъ, въ който се е намирала България въ онова време, и което е накарало Крума да предприеме голѣмитѣ си преобразования, ние ще цитираме думитѣ на Суида, който свързва тия реформи съ единъ разговоръ на Крума, станалъ между него и плен-

ници авари. Когато Крумъ попиталъ аваритѣ пленници[1]: „Отъ какво, мислите, се случи, че вашиятъ началникъ и цѣлиятъ ви народъ загина?“ тѣ му отговорили: „Отъ това, че взаимнитѣ *клевети* се умножиха и *погубиха по-храбритъ* и по-благоразумнитѣ; после, *злодейцитъ и крадцитъ* станаха съобщници съ *съдиитъ*; после, отъ пиянство, понеже виното се умножи и всички станаха пияници; после отъ *подкупничество* (и всички станаха рушеветчии); сетне, отъ търговия, защото всички станаха търговци и *се лъжеха* по между си.“ Като чулъ това, Крумъ свикалъ всички българи и заповѣдалъ, като издалъ (следния) законъ: Ако нѣкой обвини (наклевети) нѣкого, то той да се не слуша, до като, свързанъ, не се разпита; и, ако се окаже клеветникъ и лъжецъ, да се убива. Не се позволява никому да набавя храна на крадеца; и (на оногова), който се осмѣли това (да направи), веднага да се конфискува имота, а на крадеца пъкъ да се пречупятъ свиркитѣ (пищялкитѣ). Той (Крумъ) заповѣдалъ да се изкоренятъ всички лозя. На всѣки просякъ да се не дава просто (оскѫдно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори пѫть [Това мѣсто г. Баласчевъ превежда така: „А на сиромаха, който проси, не само да му се даде, но *да му се създаде положение*, за да нѣма нужда пакъ да иска[2]]; който не постѫпва така, веднага да се конфискува имота му“.

Въ действителность тия реформи трѣбва да сѫ били по-пълни, по пространни и, очевидно, приложени още въ началото на Крумовото царуване, защото да се простратъ границитѣ на България почти до Алпитѣ; да бѫдатъ превзети крепоститѣ на Византия въ полуострова, изключая Цариградъ, Солунъ и нѣкои други по брѣговетѣ; да бѫдатъ сломени всички армии на империята и съборени нѣколко императори, както направи Крумъ, това не можеше да се дължи само на гения и волята на водача. Тукъ на лице трѣбва да е имало народъ, осъзналъ добре положението си, себе си и който еималъ всичката нравствена мощь да изтърпи съответно голѣми напрежения[3]. Нѣщо повече. България въ военно и административно отношение

---

[1] Проф. *В. Златарски*, История на първото българско царство, ч. I, стр. 283.

[2] *Г. Баласчевъ*, Белѣжки върху веществената култура на старобългарското ханство, стр. 40—41.

[3] Наполеонъ въ друга епоха не можеше да бѫде това, което бѣ. Неговиятъ гений намѣри просторъ на приложение, именно за това, че съ френската революция настѫпи посрѣдъ френския народъ нова мисловность, нови схващания и високъ общъ народенъ подемъ.

въ Крумово време е била тъй устроена, че е могла да вдига силни армии отъ по-нѣколко десетки хиляди войници и множество обсадни машини, всички обковани въ желѣзо, и не само е била способна да прави това, но и да печели решителни победи отъ вѣковно значение. Материалната култура, разкрита при разкопкитѣ на Плиска, столицата на България въ тая епоха, каменнитѣ надписи отъ времето на Омортага и Пресиана, богати съ удивително съдържание, показватъ, че българитѣ бѣха вече развили своята самобитность до високи предѣли. Каменниятъ надписъ, поставенъ въ времето на Пресиана при Филипи, на югъ отъ Драма, и гласящъ — „Ако нѣкой търси истината, Богъ вижда и ако нѣкой лъже Богъ вижда. Българитѣ направиха много добрини на християнитѣ, и християнитѣ забравиха (това), но Богъ вижда“[2] — показва, колко високо схващаха българитѣ идеитѣ за държавата и за управлението на народа.

Ясно е, че България въ това време е прекарвала епоха на голѣмъ възходъ и творчество, еднакво въ военното, както и въ економическото и културно полета. Тая старобългарска култура бѣше самородна и неинитѣ основи бѣха заложени главно върху схващанията на народитѣ вънъ отъ византийската империя, а само отчасти подъ влиянието на елинската и римската цивилизации. Китайскитѣ стени, по край който нѣкога бѣха минали най-старитѣ прадѣди на българитѣ, бѣха ги научили да укрепяватъ границитѣ на държавата съ дебели землени окопи съ високи дървени огради, снабдени съ прозорци отъ мѣсто на мѣсто. Централистичното управление и териториалната организация на Персия бѣха имъ послужили като образецъ за организация на държавата. Чувството на самосъхранение предъ лицето на несравнимо по-голѣмата Византия ги заставяше да се държатъ сплотени и да се обединятъ славяни и протобългари въ нация. Нуждитѣ пъкъ на живота ги научи да ценятъ родината си на полуострова и да се стремятъ да разширятъ нейнитѣ граници до естественитѣ и предѣли по посока на Бѣло и Адриатическо морета.

Културната мощь на Византия и нейната цивилизация.

Цивилизацията на Византия, обаче, бѣше несравнимо по-висока и по-пълна. Освенъ материалната култура, която бѣ по-лесно достжпна и за другитѣ народи, находящи се въ съседство и сношение съ империята, последната прите-

[2] *Юр. Ивановъ*, Български старини въ Македония, 1931 год., стр. 1—11.

жаваше изпитано държавно устройство, влѣзли въ нравитѣ на народитѣ пространни писани класически закони, унаследявани и развивани презъ вѣковетѣ литература, наука и историография и, най-сетне, което е твърде важно въ случая, *общъ нравственъ кодексъ въ лицето на държавната религия — християнството,* съ което не можеше и не може да се сравни нито една друга религия въ свѣта. Наистина, тъкмо въ това време тоя нравственъ кодексъ почна да се затъмнява отъ прѣкомѣрна обрядность и отъ непроходимъ догматизъмъ, които почнаха да забулватъ силно сѫщностьта на Христовото учение, но, все пакъ, последното още имаше повече отъ своитѣ първобитни голѣми ценности.

Предъ лицето на тоя колосъ, какъвто представляваше Византия съ нейния престижъ на голѣма и истинска империя, скромната самобитна цивилизация на нашитѣ прадѣди, макаръ и постепенно попълвана подъ влияние на византиицитѣ, трѣбваше рано или късно да повлѣче смъртна опасность за българославянитѣ като народъ и като държава. Нѣщо повече. Българскиятъ народъ, като резултатъ отъ етническото съединение между протобългаритѣ и славянитѣ, продължаваше да бѫде още въ процеса на своето образуване. Наистина, ако сѫдимъ отъ победитѣ на Кардама, Крума, Омортага и Пресиана, смѣло можеме да кажемъ, че протобългаритѣ и славянитѣ, като граждани на България, действуваха изобщо въ съгласие, но като цѣлостна етническа единица тѣ още не бѣха окончателно уеднаквили и напълно приспособили себе си едни къмъ други.

А между това, годинитѣ течеха и поколѣнията се унаследяваха едно подиръ друго, безъ още да иматъ единна религия, общъ свой нравственъ законникъ, общъ мирогледъ. Отъ друга страна и самата Византия отново почваше единъ важенъ възходъ въ всѣко отношение. Нѣщо повече. Византия бѣ захванала да развива за свои цели известна по-усилена пропаганда въ полза на християнството посрѣдъ българитѣ, смѣтайки, че така по-лесно ще може да ги тури подъ своето културно и чрезъ това подъ своето политическо влияние. Политиката на Византия въ това отношение добре е очертана отъ гръцкия историкъ К. Папаригопуло, който, следъ като отдава похвала на политиката на асимиляция чрезъ църквата, езика, прибиране въ цариградския дворецъ на видни първенци варвари или синоветѣ имъ, преименуване градоветѣ на гръцки и пр., казва: „хранѣше се надежда, че новодошлитѣ въ полуострова (българи и сла-

вяни Б. наша), като попаднатъ еднажъ подъ благотворното влияние на християнската цивилизация, не ще е трудно съ течение на времето да се елинизиратъ. Както стана съ нѣкои краища, това щѣше да стане на всѣкжде, ако непрестаннитѣ войни не попречиха по-късно за осжществяването на тая политика на императоритѣ.“[1]

При това положение на нѣщата, на българската нация, съставена отъ протобългари и славяни, предстоеше да стане народъ съ единно име, единна култура, единна религия и езикъ, както вече имаше единна държава, единни закони и единно управление, т. е., на България се налагаше или да се реформира и да се пресъздаде отново, или да загине.

Проникване на християнството посрѣдъ нашитѣ прадѣди.

Почти тривѣковното съседство на българославянитѣ съ християнска Византия и жителитѣ ѝ християни не бѣ минало безъ да не окаже най-сетне своето влияние върху религиозната мисловность на нашитѣ прадѣди, които още съ заселването си тукъ намѣриха на всѣкжде християнски общини и черкви, които тѣ, обаче, разрушиха отъ основи. За ума на нашитѣ прадѣди въ онова време — умъ склоненъ да се удивлява на природнитѣ сили — черквитѣ, черковнитѣ одежи и утвори, цѣлата гръцка църковность, тъй велелепна въ своята външна форма и тъй антропоморфична въ своитѣ представи, много малко или нищо не имъ говорѣше за тѣхното религиозно чувство, съ което тѣ се отнасяха къмъ извънчовѣшкитѣ сили, господствуващи въ природата. Отъ друга страна нашитѣ прадѣди дойдоха на полуострова не като нѣкакви слуги, а като господари; тѣ бѣха заели страната съ оржжие въ ржка и, не само чувствуваха своето борческо превъзходство надъ жителитѣ и войскитѣ на империята, но, уповаващи се единствено на собствената си сила, тѣ се разположиха, както казахме и по-рано, като въ собствена земя, безжалостно изтрѣбявайки мѣстнитѣ жители християни и заграбвайки земитѣ, имотитѣ и притежанията имъ. Гордитѣ нашественици българи и славяни не искаха да знаятъ нищо за християнската нравственость и християнската вѣра. Така минаха VI и VII вѣкове безъ никакъвъ успѣхъ на Христовото учение посрѣдъ новодошлитѣ въ полуострова българославяни. Наистина, нашата история бележи въ началото на VI вѣкъ, че Гродъ, водительтъ на

---

[1] *К. Папаригопуло,* Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμος τρίτος, 1886 г., гл. стр. 23, 311 и следующитѣ.

българитѣ-кутригури, билъ се покръстилъ въ Цариградъ, но то е било само за негова смѣтка, и при връщането му той е билъ убитъ безмилостно отъ съплеменницитѣ му. Сѫщо така, че и „Кубратъ, споредъ Иоана Никиуски, е билъ покръстенъ още въ детинството си и приетъ въ недрата на християнската църква въ Цариградъ, дето бѣ израстналъ въ императорския дворъ“, обаче, и това покръстване е било само лично и не е оказало никакво влияние върху синоветѣ му. Покръствания на хора изъ народа почватъ късно следъ заседването на българитѣ и славянитѣ въ полуострова, когато постепенно настава въ него известно затишие и известна взаимна търпимость между новитѣ жители и византиицитѣ. Първиятъ нашъ прадѣдъ славянинъ, за който се има автентично свидетелство, че се е покръстилъ, това е, споредъ *„Чудесата на св. Димитрия Солунски“*, славянския инженеръ, който при петата обсада на Солунъ въ 735—738 г. далъ планъ за постройката на една дървена кула, чрезъ посрѣдството на която следвало непременно да бѫде превзетъ града. Отъ това време насетне проникването на християнството посрѣдъ българославянитѣ следва да се смѣта и възможно, и растяще, а при Омортага, въ началото на IX вѣкъ, то даже достига до самия български царски дворъ. Най-стариятъ неговъ синъ Енравотъ, наричанъ още и Воинъ, не само възприелъ християнството, но и претърпѣлъ за него мѫченическа смърть по нареждане на брата му Маломиръ. Но, и следъ това трѣбвало да изтекатъ 25 години, т. е. жизненията пѫть на цѣло поколѣние, до като напълно узрѣятъ условията, за да се приеме официално християнството въ държавата отъ Бориса.

Окончателно пресъздаване на България и българския народъ чрезъ християнството отъ Бориса.

Историята не бележи за това време много имена на предтечи, които подготвиха новото българско пресъздаване, което въ резултатъ даде окончателното единство на българския народъ, обаче, ясно е, че преводътъ на Евангелието на старобългарски езикъ, солунски говоръ, отъ Кирила и Методия изигра най-решителна роля не само за по-лесното проникване духа на Христовото учение въ България, но, главно, и за запазване националното самочувство и самобитностьта на българитѣ. Чрезъ единностьта на държавата, единната християнска вѣра и единниятъ старобългарски езикъ българитѣ се очертаха въ Общата история почти първи като цѣлостенъ народъ. Трѣбва дебело да подчертаемъ, че въ онова време Еван-

гелието врѣдъ всички други народи можеше да бѫде четено само на гръцки и латински езици.

За сѫщността на Христовото учение ще говоря повече следъ малко, тукъ, обаче, нѐ мога да не подчертая мисъльта, че това учение не е само въпросъ за спасение на душата въ задгробниятъ животъ, не е само догми за тридинността на Бога. Християнството е една доктрина, какъ човѣкъ трѣбва да живѣе въобще, — въ семейството, — въ обществото, — въ държавата. Покръстването на българския народъ, прочее, означаваше новъ редъ, новъ животъ и нова мисловность. Отъ отговоритъ на папа Николай на писмата отъ царь Бориса (Resposna Nicolai papae ad consulta Bulgarorum) се виждатъ и се подразбиратъ многобройни факти изъ дотогавашния всѣкидневенъ български животъ, които сѫ били подложени на преоценка и които очертаватъ ясно, каква сериозна промѣна въ мирогледа, вѣрванията, нравитѣ, обичаитѣ и привичкитѣ настѫпи постепенно врѣдъ българитѣ следъ приемането на християнството отъ тѣхъ. *Ако великиятъ Крумъ пресъздаде България въ гражданско отношение, смѣло можемъ да кажемъ, че не по-малко великиятъ Борисъ пресъздаде българския народъ въ всѣко отношение, т. е., ако първиятъ закрепи положението на българската държава, вториятъ закрепи положението на българската народность.* И както при първия имаме самата негова блѣскава епоха и цвѣтущитѣ времена следъ него, така и при втория имаме подготовката на условията за пълния възходъ на българскитѣ общонародни енергии, които ни дадоха величавата епоха на Симеона, цвѣтущето време отъ дългото царуване на Петра и епическитѣ войни за запазване на България при Самуила.

Покръстването не измѣни основнитѣ психологически заложби на българитѣ.

Християнството окончателно оформи българския народъ такъвъ, какъвто се явява отъ цѣло хилядолѣтие до наши дни. Християнството, обаче, не можа̀ да промѣни ония характерни психологически заложби придобити по силата на хилядолѣтно практикуване и унаследяване по законитѣ на природата. *Чувството къмъ лична независимость на славянитѣ* наложи стремежа за автокефална, независима черква, която тогава значеше цѣло светотатство. *Чувството пъкъ на скептицизъмъ* спомогна да се появи още при царь Петра, а по-късно подъ игото на Византия и да се оформи, врѣдъ българския народъ цѣло манихейско движение, известно въ нашата история подъ името богомилство. А пъкъ чувството на *привързаность*

къмъ земята и въобще къмъ природата запази въ душата на народа голѣмъ брой реминисценции отъ прастари вѣрвания и преживѣвания, които, наистина, сѫ въ известно несъзвучие съ сѫщността на християнството, но които нѣкакъ естествено съставляватъ духовната връзка между изтеклитѣ безкрайни времена и поколѣния съ текущето настояще и живитѣ поколѣния.[1]

Църквата и запазването на българския народъ.

Така или иначе, църквата отъ покръстването на българския народъ насамъ стана единъ отъ най-голѣмитѣ фактори въ живота на българитѣ, както при Бориса и наследницитѣ му, така и при второто царство, така и подъ игото на турцитѣ, па трѣбва да бѫде така и днесъ. Чрезъ старобългарския езикъ и стремежа на българската църква да бѫде независима отъ друга централна църковна власть, тя (**СВѢТА И БОЖЬСТВЬНА ЦРЪКОВЬ ЦАРСТВА БЛѢГАРСКАГО**) запази българския народъ отъ погърчване, а чрезъ самото си сѫществуване подъ игото на турцитѣ тя го запази отъ потурчване. Обстоятелството, че при нашето Възраждане въ ново време тя играе първата роля, трѣбва всѣкога да стои здраво въ нашия умъ. Въ това отношение ние никога не трѣбва да забравяме, че това е църквата, отъ която излѣзоха великитѣ исторически фигури на *св. св. Кирилъ и Методия*, които ни дадоха азбуката и Евангелието на старобългарски езикъ;—на *св. Климента*, който допълни и увеличи благодатнитѣ плодове отъ първитѣ; — на *Черноризеца Храбъръ*, които подхрани силно народностното чувство и гордость на българитѣ; — на *царь Симеона*, който създаде Златния вѣкъ на България;—на *Иоана Екзархъ*, който бѣше единъ отъ виднитѣ сратници на тоя великъ царь; — на *св. Ивана Рилски*, който въ едно време на упадъкъ се опита да даде примѣръ на християнско себеотрицание чрезъ смирението и покаянието;—на *Презвитера Козма, Атанасия Еруслимски* и *Теодосия Търновски*, които се проявиха като могѫщи противници на богомилитѣ, исихаститѣ и адамититѣ за запазване на църковната дисциплина и религиозното единство на българския народъ;—на *патриархъ Ефтимия* и неговитѣ ученици *Григорий Цамблакъ*, *Константинъ Философъ Костенечки* и *Киприанъ*, които издигнаха до високо рав-

---

[1] По отношение богомилството полезно е да спомнимъ, че три вѣка преди чехитѣ, българитѣ дадоха своя Иванъ Хусъ въ лицето на Василия Богомилеца, който претърпѣ присѫдата на императора въ 1111 год., да бѫде живъ изгорѣнъ на кладата въ Цариградъ, но не се отрече отъ идеитѣ си.

нище българската църковна образованость и я разнесоха вънъ отъ България, а именно въ Сърбия, Ромъния и Русия, преди и следъ нашето падане подъ игото на турцитѣ; — на *редица поколѣния монаси* по българскитѣ монастири отъ Атонъ до Търново и отъ Дебъръ до Странджа планина, въ които не престана да тупти българското сърдце и които ни дадоха *Паисий*, предтечата на българското Възраждане въ ново време. Църковници бѣха сжщо „голѣмиятъ български патриотъ *Петъръ Парчевичъ* отъ Кипровецъ (1656—1674)“[1], който „трѣбва да се смѣта за най-великъ българинъ въ XVII вѣкъ“[2]; епископъ *Софроний Врачански* (1739—1813 г.), който е „единъ отъ първитѣ български патриоти въ XVIII вѣкъ“[3] отъ Котелъ, и народнитѣ будители и водачи *Неофитъ Рилски* отъ Разлогъ, *Иларионъ Макариополски* отъ Елена, *Неофитъ Хилендарски Бозвели* отъ Котелъ и пр. и пр. отъ XIX вѣкъ, които ни дадоха освобождението на българитѣ отъ игото на Фенеръ.

Трѣбва дебело да подчертаемъ, че чрезъ собствения църковенъ езикъ идеята за вѣрата въ съзнанието на българитѣ още въ IX вѣкъ се е покривала въ нѣкои отношения отъ идеята за народностьта и обратно. И за това въ ново време чрезъ възстановяване собствения езикъ въ църквата, идеята за последната се е покривала отъ идеята за народностьта. Църквата за българитѣ въ IX—XV вѣкове е *„света божествена църква на българското царство“*, а въ XIX и XX вѣкове сжщата е *„родна българска църква“*, които факти чертаятъ, какъ за българския умъ понятията родина, църква, езикъ, царство, народъ се преплитатъ въ известни отношения помежду до степень, че въ идеята за християнството да се откроява идеята за народностьта, а въ идеята за народностьта да се откроява идеята за християнството — обстоятелство твърде важно и което трѣбва винаги да се взима подъ внимание, когато се говори за християнство и християнска църква въ българската родина.

Днешниятъ опитъ за пресъздаване на България.

Въ сжщность ролята на Христовото учение е много по-голѣма, отколкото можахъ да я очартая въ разгледванитѣ моменти отъ българската история. Христовото учение въ последенъ анализъ е, както казахъ и по-рано, една доктрина, която посочва, какъ човѣкъ трѣбва да живѣе, взетъ

---

[1] *К. Иречекъ*, История на българитѣ, стр. 330.
[2] *Ibidem*, стр. 355.
[3] *Ibidem*, стр. 370.

като отдѣлно лице, като членъ на обществото, като частица отъ народа, като гражданинъ въ държавата и като индивидъ въ свѣта. Или, казано на кѫсо, християнската доктрина е чисто и просто *школа за социаленъ животъ*, т. е. за животъ съвмѣстно съ другитѣ хора около насъ, подъ висшия контролъ на една безупречна и будна човѣшка съвесть. Или, казано съ две думи, *християнството е школа за човѣщина*, па и за нѣщо още по-синтетично, което ще видимъ следъ малко.

Покръстването на българитѣ въ IX вѣкъ и християнскиятъ имъ животъ отъ тогава до днесъ, наистина, поставиха нашия народъ на линията на християнскитѣ народи, но, както и самитѣ тия народи се очертаха и очертаватъ и сега, далече не всѣкога сѫ били тъй чисти и добри християни, както би следвало да бѫде. Въ това отношение, ако известниятъ упадъкъ на църквата въ Срѣднитѣ вѣкове можеше да бѫде оправдание, днесъ при тая висока и всеобща образованость въ свѣта не е възможно да се намѣри разумно нито най-малкото извинение, вънъ отъ известната неотразима историческа периодичность, която се забелезва въ живота на народитѣ, и която се намира въ пълна зависимость отъ изразходванитѣ напряжения, очертаващи периодъ на творчество, и естествената нужда отъ почивка, очертаваща периодъ на упадъкъ[1].

Печални примѣри за липса на що-годе ценно християнско чувство въ наши дни представляватъ отъ една страна мирнитѣ договори, които сѫ сто пѫти по-жестоки отъ тия, които нехристиянитѣ Атила и Чингисъ-ханъ нѣкога налагаха на победенитѣ отъ тѣхъ народи, отъ друга страна самиятъ нашъ български вѫтрешенъ животъ.

Има ли нужда да ви описвамъ паденията, които преживѣхме отъ една-две десятки години насамъ ние, българитѣ-християни?

Полезно ли е да разравямъ незарастнали рани, болезнени времена?

Нуждно ли е да спомвамъ тукъ и сега имена, политически групировки, обществени сдружения, повечето забравили себе си, забравили моралъ, забравили човѣщина, забравили всичко освенъ своето низко себелюбие и своето тщеславие?

---

[1] Въпросътъ за периодичностьта въ историята въобще и частно въ българската ние разглеждаме въ другъ единъ малъкъ трудъ подъ надсловъ *„Периодичность въ българската история и волята на български народъ да живѣе“*, който скоро ще се тури подъ печатъ.

Ето тъй ние дойдохме до 19 май тази година. Дейцитѣ отъ тая дата сѫ се нагърбили да прочистятъ нашия общественъ животъ, да унищожатъ неговитѣ недѫзи и да създадатъ новъ редъ съ по-голѣма търпимость, по-голѣма солидарность, по-голѣма обществена правда и по-голѣма човѣщина. Тая задача е толкова благородна, щото заслужава да бѫдатъ използувани сплотено усилията на всички фактори въ страната, на всички стари и млади общественици и на всички родолюбци, които милѣятъ да се създаде една България вѫтрешно силна, външно зачитана отъ свѣта и национално вѣрваща въ себе си и въ своята бѫднина.

Подъ това освѣтление времето, което преживѣваме, до колкото дейцитѣ ще могатъ да се задържатъ въ рамкитѣ на обективнитѣ български условия и нужди, сигурно ще съставлява цѣла историческа епоха, която не ще трае по-малко отъ 20 – 30 години, колкото е времетраенето на всѣка сѫществена промѣна въ историческата периодичность на нашето народно и държавно сѫществуване. Да се върнемъ назадъ, не е въ логиката на живота, нито пъкъ е желателно или полезно. България въ тѣзи 20—30 години трѣбва да се управлява и ще се управлява, безразлично кои ще стоятъ на чело, отъ една стѣгната власть, която туря благоденствието на народа по-горе отъ буквата на писания законъ, постигането на целитѣ по-горе отъ неприкосновеностьта на принципитѣ; стѣгната власть, която неминуемо ще трѣбва да държи високо гражданскитѣ, националнитѣ и човѣшкитѣ добродѣтели, за да можемъ наистина да пресъздадемъ себе си и да добиемъ мисловностьта на истински граждани, българи и човѣци. Всичко това ни се диктува отъ елементарното чувство на самосъхранение като народъ и държава. Ние ще трѣбва да преценимъ неизмѣримитѣ ни бедствия, да съзнаемъ грѣшкитѣ си и решително да се поправимъ.

II.

СИНТЕЗЪ НА ЕВАНГЕЛИЕТО ОТЪ ЕДИНЪ МИРЯНИНЪ

Какъ единъ мирянинъ е дошелъ до Евангелието чрезъ страданията на българската родина.

И ето вече азъ дойдохъ до сѫществената часть на моята сказка. Дойдохъ до онова, което смѣтамъ, че е основата на всѣки частенъ или общественъ успѣхъ, всѣко национално или държавно строителство. Да изложа, обаче, тая основа теоритически, за мене то е една невъзможна работа. Въпросътъ е въ дъл-

бока връзка съ Евангелието, а азъ лично не съмъ никакъвъ теологъ, а простъ лаикъ (мирянинъ), който при това не особно много се е занимавалъ съ Свещенното писание. Ето защо, азъ ще използувамъ Записките на единъ българинъ, не е важно името му, който по пѫтьтъ на страданието е могълъ да доде до сѫщностьта на Евангелието. За да разберемъ, обаче, генезиса на мислитѣ, които тоя българинъ излага въ своитѣ Записки, нуждно е да спомена нѣколко момента следъ Общата война, когато нравственитѣ страдания на българската родина се очертаваха непоносими и даже убийствени.

Краятъ на Общата война съвсемъ не се увѣнча съ миръ, какъвто Съглашението проповѣдваше съ 14-тѣ точки на Уилсона. Вмѣсто самоопредѣление на народитѣ, победителитѣ наложиха на победенитѣ най-тежкитѣ договори, каквито нѣкога историята бѣ записала въ своитѣ страници. Населенитѣ съ българи Македония, Западнитѣ покрайнини, Тракия и Добруджа се оставиха въ предѣлитѣ на Сърбия, Гърция и Ромъния. Сърбитѣ се доближиха на единъ хвърлей камъкъ отъ столицата на България, гърцитѣ затвориха вратата ни къмъ Бѣло море, а ромънитѣ се надвесиха предъ източния край на Стара планина и взеха важна часть отъ брѣговетѣ ни на Черно море. Рекло би се, като че ли нашитѣ съседи-християни заеха позиции около насъ, за да ни удушатъ. Даже нѣщо повече. Най-непримиримитѣ тогава наши неприятели, сърбитѣ, бѣха съставили списъкъ на цѣла хиляда българи, които да имъ бѫдатъ дадени, за да ги сѫдятъ, понеже ужъ били се провинили предъ законитѣ и обичаитѣ на войната. Това бѣше една хитра диверсия, за да се унищожи и най-малкото съчувствие къмъ българитѣ, у когото и да било посрѣдъ победителитѣ. Въ списъка бѣше записанъ и тоя българинъ, отъ чийто Записки ще прочетемъ нѣколко страници, и който не бѣ вършилъ нищо друго освенъ честно и човѣшко изпълнение своя войнишки дългъ.

Ето въ това време мракъ и вопли покриха българската родина по просторитѣ на Балканския полуостровъ, тъй щедро оросяванъ съ кръвьта и потьта на нашия народъ отъ хиляда и пестотинъ години до сега. Къмъ понесенитѣ напряжения въ войнитѣ се наслоиха нови и по-тежки страдания и оскърбления, които трудно могатъ да се опишатъ. Поколѣнията, които изградиха блѣскавата военна слава при Бунархисаръ, Одринъ, Тутраканъ и Дойранъ, се почувствуваха смъртно наранени въ своята „светая светихъ“.

На какво се дължи тая страшна участь на нашия народъ, който съ героизъма си въ 1912 г. извади отъ праха на забвението и гърци, и сърби, па и ромъни?

Нѣкакво проклятие ли тежеше надъ насъ, безъ да може да бѫде то изкупено съ страданията отъ толкова възстания и толкова войни?

Или се оказахме неготови и неозрѣли за националното обединение, за което на три пѫти се хвърлихме съ толкова мѫжество и себеотрицание?

Тѣзи и подобни бѣха въпроситѣ, които добритѣ българи си задаваха, когато около Парижъ презъ 1919 г. се реши настоящата сѫдба на българския народъ. Тия въпроси си е задалъ и поменатиятъ българинъ, чийто Записки ще искамъ сега да използвамъ, и които съдържатъ трогателни описания на преживѣни моменти отъ него и родината следъ Общата война. Въ тѣзи Записки картинитѣ за величието на подвига на българския народъ, да се жертвува за своето обединение, се редуватъ като на кинематографъ съ картинитѣ на падението на слабитѣ воли, недостойно издигнали се до върховнитѣ стѫпала на общественото и държавното управление. Едновременно съ това предъ насъ се нижатъ дълги редици разсѫждения за причинитѣ на нашитѣ неуспѣхи и патила, за парадокситѣ и заблужденията въ нашия общественъ животъ, за нуждата отъ просвѣтена национална доктрина и за още цѣлъ купъ въпроси, важни и тогава, както и сега.

Да прочетемъ, обаче, всичко, което само по себе си съставлява цѣлъ мирогледъ, бихме се отклонили отъ темата, която развивамъ и бихме затъмнили основната ѝ часть, която искамъ особено да подчертая. Да ви предамъ устно най-сѫщественото, не се надѣвамъ, че ще мога да бѫда въ такъвъ случай тъй вѣренъ на оргинала. И за това ще се ограничa да прочета само онова отъ Записките, което е въ права връзка и съставлява сѫществена часть отъ днешната ми сказка, а именно, какъ тоя българинъ мирянинъ дойде до сѫщността на Евангелието.

Въ Записките си на стр. 363 той излага следното:

„Сега нека пакъ се повърна къмъ идеитѣ, които въ тишината на моето уединение неотразимо се вестяваха често предъ менъ. Една идея, върху която бѣхъ мислилъ и по-рано и даже бѣхъ писалъ мимоходомъ нѣщо въ книгата си *„Военна България“*, бѣ *идеята за съвършенствуването*, а чрезъ това и за успѣването.

„Да изпъкне тая идея предъ мене, причината не бѣ

само обстоятелството, че азъ паднахъ въ едно положение, което ме заставяше да си дамъ смѣтка за дѣлата ми, да си видя грѣшкитѣ и пр., но, още въ началото на моето изгнание азъ попаднахъ въ срѣда отъ мои познати съ високо нравствено съвършенство и благородство. Госпожата на моя отличенъ съгражданинъ и приятель Никола Гължбовъ, у когото намѣрихъ първитѣ десетина дни на моето изгнание искренъ и великодушенъ приемъ, е една благородна дама съсъ рѣдки качества на милостивость и религиозна чистота. Тя е православна християнка и носи тежеститѣ и задълженията на своитѣ религиозни чувства съсъ убеждение и съсъ сърдечна готовность. На раздѣлата ни тя ми тури въ багажа единъ молитвеникъ, който прочетохъ отъ дълбокото уважение, което питая къмъ тая благородна жена, макаръ и да смѣтамъ, че добритѣ дѣла сж по-приятни Богу, отколко каквито и да сж молитви, които могатъ да му се отправятъ..... Госпожата на втория мой приятель, у когото трѣбваше да прекарамъ около три седмици, запасния полковникъ Колчаковъ Юрданъ, покойникъ сега, е сжщо извънредно много религиозна жена и толкова благородна и великодушна, колкото и госпожа Гължбова. Разликата е само тая, че последната е християнка отъ православната църква и взима обществото такъво, каквото е, и работи въ него, а госпожа Колчакова е членка на едно религиозно сдружение, което се е самоотлжчило отъ обществото и църквата, като че ли въ уединението и отстранението си отъ останалитѣ хора търси спасението на душитѣ на членоветѣ си. Въ срѣдата на тия крайно религиозни жени азъ имахъ случая да видя, какъ искрено изповѣдваната вѣра преобразява човѣка и каква могжща роля въ това отношение могатъ да изиграятъ голѣмитѣ нравствени идеи на Христовото учение . . .

„Въ тия дни на началото на моето изгнание и въ тая срѣда, въ която се намѣрихъ, първата книга, която падна въ ржцетѣ ми, бѣ Евангелието, преведено отъ Св. Синодъ на българската църква. Езикътъ на тоя преводъ е много гладъкъ и изобщо много чистъ. Това още повече ме привлѣче да чета тая книга на книгитѣ съсъ още по-голѣмо внимание и толкова наслада Прочетохъ това Свещенно писание нѣколко пжти, а когато следъ нѣколко седмици минахъ презъ Бачковския манастиръ, честитъ бѣхъ да получа подаръкъ отъ игумена, епископъ Панаретъ, нѣколко екземпляра отъ сжщото издание, които радостно взехъ и по-късно раздадохъ на човѣци, изпитващи нужда да влѣзатъ въ общение съ великитѣ идеи и чувства на Христовото учение*.

Основната идея на Христовото учение.

„И четейки така внимателно това Свето писание разбрахъ нѣщо, което порано въ живота, може би, нѣкакъ долавяхъ, но въ книгитѣ или проповедитѣ, или при размѣна на мисли съ християни почти никога не срещнахъ. Това нѣщо азъ разбрахъ, защото вече *страдахъ*, бѣхъ изгнаникъ, *както страдаше и победената ми родина.* А и трѣбваше да го разбера, тъй като уединението, което почна да цари край мене въ това ми изгнание, трѣбваше още въ началото да ме застави *да си дамъ смѣтка за дѣлата си, да си призная искрено грѣшкитѣ, да си видя ясно и обективно положението си,* за да мога по тоя начинъ да попадна на по-добри идеи, вързъ основа на които следваше по-нататъкъ да продължи и се развие моето бѫдеще.

„Именно тоя процесъ на мислене и трѣбваше, единъ пѫть настаналъ или сѫществующъ у мене, да ми позволи да разбера великитѣ основи на Христовото учение. Тия основи сѫ човѣшки — учението е предназначено за човѣцитѣ — и, ако бихме могли да ги изразимъ съ сегашни думи, ще ни се видятъ съвършенно ясни, съвършенно прости и съвършенно естествени.

„Но, по-рано нека подчертая, че думата *евангелие*, която въ нашия умъ се рисува като книга, като Свещено писание, не е книга, нито писание, а *благовестие за новъ човѣшки животъ.* Иисусъ Христосъ не пишеше книги, а благовествуваше новъ редъ, който трѣбваше да пресъздаде и пресъздаде стария свѣтъ. Думата евангелие е гръцка и значи *ев* – хубаво, добро, *благо*, а *ангелионъ — възвестявамъ.*

„Тезата или предметътъ на Евангелието се свежда въ следния голѣмъ синтезъ, т. е. следното мисленно съединение на основнитѣ му части въ едно цѣло:

I. — *Покайте се* — *Poeniténtiam ágite*. . . Евангелие отъ Матея, гл. 3, чл. 2. Собствено думитѣ на апостолъ Матея сѫ следнитѣ: „Въ ония дни дохожда Иоанъ Кръститель и проповѣдва въ Иудейската пустиня 2. и казва: *покайте се,* защото се приближи царството небесно — In diebus autem illis venit Joánnes Baptista praedicans in desérto Judaeae. 2 Et dicens: *Poeniténtiam ágite*: appropinquávit enim regnum caelorum". А въ Евангелието отъ Марко, гл. 1, чл. 14 се казва: „А следъ като бѣ предаденъ Иоанъ, Иисусъ дойде въ Галилея и, проповѣдвайки *благовѣстието на царството Божие,* 15. казваше: времето се изпълни и наближи царството Божие; *покайте се* и вѣрвайте въ Евангелието —

Postquam autem tráditus est Joánnes, venit Iesus in Galilaeam, praedicans *evangélium regni Dei.* 15. Et dicens: Quóniam implétum est tempus, et appropinquávit regnum Dei; *poenitémini*, et crédite Evangélio".

II. — „И тъй, *бждете съвършени*, както е съвършенъ и небесниятъ вашъ Отецъ.—*Estóte* ergo vos *perfécti* sicut et pater vester caeléstis perféctus est". Евангелие отъ Матея, гл. 5, чл. 48.

III. — „Тома му рече: Господи, не знаемъ, кѫде отиваш; и какъ можемъ да знаемъ пѫтя?

„Каза му Иисусъ: *Азъ съмъ пѫтьтъ и истината, и животътъ:* никой не дохожда при Отца, освенъ чрезъ мене". Иоанъ, гл. 14, чл. чл. 5 и 6.—5. Dicit ei Thomas: Dómine, nescimus quo vadis: et quo modo póssumus viam scire? 6. Dicit ei Iesus: *Ego sum via, et véritas, et vita*; nemo venit ad Patrem, nisi per me".

IV. — „А молете се тъй: Отче нашъ, Който си на небесата! Да се свети Твоето име; *да дойде Твоето царство*, както на небето тъй и на земята... Матея, гл. 6 чл. чл. 9 и 10. — Sic ergo vos orábitis: Pater noster, qui es in caelis: sanctificétur nomen tuum. Advéniat regnum tuum. Fiat volúntas tua, sicut in caelo, et in terra". . .

V. — „20. А попитанъ отъ фарисеитѣ, кога ще дойде царството Божие, отговори имъ: царството Божие нѣма да дойде забелезано 21. и нѣма да кажатъ ето тукъ е, или на, тамъ е. Понеже ето, *царството Божие вѫтре въ васъ е.* Лука, гл. 17, чл. чл. 20 и 21.—Interrogátus autem a Pharisaeis: Quando venit regnum Dei? respóndens eis, dixit: Non venit regnum Dei cum observatióne. 21. Neque dicent: Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim *regnum Dei intra vos est.*"

„На кѫсо казано тезата на Христовото учение, споредъ тѣзи извадки отъ Еангелието, се свежда въ следния синтезъ: *Покайте се; така вие ще бждете съвършени, както е съвършенъ небесниятъ вашъ Отецъ; този е пѫтя за да влѣзете въ царството Божие; вѫтре въ васъ е царството Божие.*

„На сегашенъ езикъ човѣшкото нѣщо въ тоя синтезъ може да се предаде съ следнитѣ важни идеи:

1-о *Давайте си искрено смѣтка за дѣлата си, признавайте грѣшкитѣ си и поправяйте ги.*

2 о Този е *пѫтя за да се съвършенствувате.*

3-о А когато вие се усъвършенствувате достатъчно, вие ще почувствувате въ даденъ моментъ, духътъ ви да се изпълва отъ нѣкаква благодать или естетическа наслада,

т. е., да се озари отъ нѣкаква армония на висшия законъ на сжществуването. Вие сте вече въ царството на доброто, армоничното, благото, естественото.

Прочее, Христовото учение е една *цѣлостна доктрина за нравствено и духовно съвършенствуване на човѣка*".

Тълкуване на основната Христова идея отъ апостолъ Павла.

Въ това отношение преди да продължа извлѣчението отъ Записките на нашия българинъ, за полезно смѣтамъ тукъ и сега да цитувамъ думитѣ въ гл. 12 отъ *Посланието на свети апостолъ Павла до римляни.*

2. „И недейте се съобразява съ тоя вѣкъ, *а се преобразявайте чрезъ обновения вашъ умъ*, та да познавате отъ опитъ, коя е благата, угодна и съвършенна воля Божия.

3. По дадена мене благодать, всѣкиму отъ васъ казвамъ: *не мислете за себе си повече, отколкото трѣбва да мислите*; а мислете скромно наспоредъ вѣрата, каквато Богъ е отмѣрилъ всѣкиму.

4. Защото, както въ едно тѣло имаме много членове, ала всички членове вършатъ не една и сжща работа,

5. Тъй и ние многото съставяме едно тѣло въ Христа, а отдѣлно единъ другиму сме членове.

6. И понеже, по дадена намъ благодать, имаме разни дарби, то имашъ ли пророчество, пророчествувай споредъ вѣрата;

7. *Имашъ ли служба, пребждвай въ службата*; учитель ли си, пребждвай въ ученията.

8. *Наставникъ ли си — наставлявай; даритель ли си — дарувай простосърдечно; предстоятель ли си — предстоявай съ усърдие; благотворитель ли си* — благотвори на драго сърдце.

9. *Любовьта да бжде нелицемърна; отвръщайте се отъ злото, прилѣпяйте се къмъ доброто;*

10. *Бждете единъ къмъ други нежни съ братска любовь; преваряйте се въ почить едни къмъ други.*

11. Въ усърдието не бивайте лениви; *духомъ бждете пламенни*; Господу служете;

12. *Бждете радостни въ надеждата; въ скрѣбьта бивайте търпеливи*, въ молитвата постоянни;

13. Помагайте на светиитѣ въ тѣхнитѣ нужди; *залъгайте да бждете страннолюбиви;*

14. Благославяйте вашитѣ гонители, благославяйте а не кълнете.

15. *Радвайте се съ ония, които се радватъ, и плачете съ ония, които плачатъ;*

16. Бѫдете едномислени помежду си; *не мислете за себе си високо, а носете се с ѵирено; недейте се има за мѫдри;*

17. Не въздавайте никому зло за зло, а залѣгайте за това що е добро предъ всички човѣци.

18. *Ако е възможно, до колко зависи отъ васъ, бѫдете въ миръ съ всички човѣци.*

19. Не отмѫщавайте за себе си, възлюбени, а дайте мѣсто на Божия гнѣвъ. Защото писано е: „отмѫщението е мое. Азъ ще отплатя, казва Господь".

20. И тъй, ако врагътъ ти е гладенъ, нахрани го; ако е жаденъ, напой го, *защото, вършейки това, ти ще струпашъ жарь на главата му.*

21. *Не се оставяй да те надвие злото,* но надвивай злото съ добро".

Смѣтамъ, че това послание доста ясно очертава, къмъ какво съвършенство всѣки на своето мѣсто и на своята служба или работа следва да се стреми въ живота си.

Прочее, Христовото учение е една цѣлостна доктрина за нравственото съвършенствуване на човѣка. Непосрѣдствената цель на това учение не е развиване любовьта къмъ ближния, както въобще се мисли и пише, а чисто и просто съвършенствуването на човѣка, на което съвършенствуване любовьта къмъ ближния е само една естествена и логична последица.

Ще бѫдемъ по-добри българи, когато бѫдемъ по-съвършенни човѣци.

„Тая доктрина за съвършенствуването, четемъ по-нататъкъ въ Запискитѣ на нашия българинъ, е еднакво приложима, както въ религиозната область, така и въ обществената, даже ако щете, и въ чисто техническата. До когато не ще имаме по-съвършенни човѣци, не е мислимо нито по-съвършено общество, нито по-чиста религия, нито даже по-съвършенна технка. Въ сѫщность видътъ и постройката на обществото, съдържанието на религията, предметътъ на техниката и пр. сѫ изражение и мѣрка на степеньта на съвършенството или несъвършенството на човѣка и обществото, защото съвършенствуването само по себе си е само едно понятие, чиято сѫщина се изразява въ дѣлата и проявитѣ.

„И ето вече предъ насъ се откриватъ голѣмитѣ истини, че до когото ние не ще имаме човѣкътъ по-съвършенъ, ние не можемъ да имаме отличенъ войникъ, офицеръ, чиновникъ, стопанинъ, царь, екзархъ, българинъ, гражданинъ, християнинъ. Особенитѣ качества на гражданина или царя сѫ

безконечно по-малки отколкото тия на човѣка, преди всичко като човѣкъ. Когато човѣкътъ въ нашата родина ще бѫде истински човѣкъ или човѣкъ значително по-съвършенъ, ние тогава ще имаме истински българи, офицери, управници, чиновници, артисти. Не е мислимо добъръ българинъ, ако той не е и добъръ човѣкъ. И ето защо, напраздно ние работимъ наопаки, като се стремимъ да създадемъ войници, офицери, чиновници и пр. преди да създадемъ човѣци. Когато ще имаме човѣци, ние съвършено лесно и скоро ще имаме и войници, и офицери, и доктори, и професори, и чиновници, и полезни обществени дейци и заслужаващи надницата си работници.

„При добри човѣци ние ще имаме и добъръ общественъ и държавенъ строй. Основата е човѣка съ неговитѣ свойствени, развити или не развити, качества на човѣкъ, останалото е или простъ етикетъ, фирма, каквито сѫ понятията родолюбецъ, демократъ, либералъ, комунистъ и пр. или прибавка отъ особни привички и знания каквито сѫ понятията учитель, войникъ, чиновникъ, политикъ, артистъ и пр. и пр.

„А между това, колко малко се работи върху човѣка и колко много върху етикетитѣ и добавкитѣ!

„Да. Ще трѣбва да признаемъ, че ние сме подъ хипноза на страшни предразсѫдъци, които могатъ да се обяснатъ исторически, но които затъмняватъ съвсемъ пѫтя, ще ни предстои да следваме. Заблуждения и предразсѫдъц пълнятъ официалния и частния животъ, обществото и сеи мейството, свѣта и родината. И за това трудно се върви по стѫпалата на съвършенствуването“.

Да цитираме друго отъ Записките на нашия българинъ, смѣтаме за излишно. Ясно е, че той търси сѫщността на Христовото учение въ идеата за съвършенствуването на човѣка. За него християнството е доктрина не само за спасение въ задгробния животъ, но и за благополучно, благодатно живѣене на земята. Въ това отношение човѣчеството въобще и ние, българитѣ, въ частность има твърде много да се поучимъ отъ Евангелието, макаръ неговата свѣтлина да е озарила нашия народъ още преди хиляда години, при това не на латински или гръцки, а на старобългарски говоримъ езикъ.

Християнски народи, достойни за подражание.

Ние имаме да се поучимъ и отъ онія народи, които, като сѫ разбрали по-добре християнската доктрина за нравственото съвършенствуване на човѣка, сѫ и постигнали най-голѣми обществени, национални и държавни успѣхи.

Мисълта ми въ тая минута се носи къмъ народитѣ, които сѫ главнитѣ творители на днешната цивилизация. Думата ми е за италианцитѣ, френцитѣ нѣмцитѣ, англичанитѣ и всички други цивилизовани християнски народи. Безъ да умаловажавамъ значението и голѣмата нравствена висота, до която сѫ дошли тоя или оня отъ тия народи, ще спра да кажа нѣколко думи за англійското отечество и за англичанитѣ, които се очертаватъ отъ вѣкове насамъ, както и днесъ, като народъ съ недостигнато отъ никои други до сега високо развито съвършенство въ всички области на човѣшката мисъль и дейность, изключая музиката и живописьта.

Тия успѣхи на англичанитѣ се дължатъ преди всичко на по-вѣрното и по-правилното имъ схващане основитѣ на Христовото учение, особено посланието на апостолъ Павла до римлянитѣ. Че това е така, се вижда отъ факта, че и днесъ за срамъ на насъ българитѣ, които тъй късно се явихме на новъ политически независимъ животъ, или по-право за срамъ на българското учителство, въ читанкитѣ и буквaритѣ на великия англійски народъ се срещатъ на първо мѣсто следнитѣ наставления къмъ подрастващитѣ англійски поколѣния, каквито наставления отдавна въ никоя българска читанка или буквaрь, мисля, че не ще срещнете:

„Дечица, вие трѣбва да се стараете да бѫдете по-скоро добри, отколкото мѫдри — Little children, you must seek rather to be good than wise.“

„Дечица, обичайте се единъ други — Little children, love one another.“

„Богъ е любовь — God is love.“

„Правете добро на тия, които ви мразятъ — Do good to them that hate you.“

„Блажени сѫ чиститѣ по сърдце, защото тѣ ще видятъ Бога — Blessed are the pure in heart, for they shall see God.“

„Ако малкитѣ твари, които Богъ е направилъ, сѫ полезни такива каквито сѫ... Нека всѣки радостно си спомва това: че Богъ дава работа за всички — If little things that God has made, are useful in their kind... Let each with joy remember this — That God has work for all.“

„Паднете на колѣне и благодарете Богу, вие, които бидохте спасени отъ Него при бурята — Knell dowu, men, and thank God, who has saved you in the storm.“

„Помислете, колко оскърбявате Бога съ вашия гневенъ нравъ — Think how you offend God by your angry temper.“

„Благость и любовь дължа къмъ всички, тъй като никое друго задължение не е тъй приятно Богу — Kindnes and lowe to all J owe. No other debt does God allow.“

„Бжди къмъ другитѣ такъвъ, какъвто искашъ и тѣ да бждатъ къмъ тебе — не прави на другитѣ това, което не искашъ и тѣ да правятъ тебе — Do unto other as you would that they to you should do“.

„Работишъ ли, работи отъ сърдце! Играешъ ли играй съ увлѣчение! — Work while you work, play while you play!“

„Каквото и да работишъ, работи го съ всичката си мощь! All that you do, do with your might!“

„Работа завършена на половини е работа незавършена — Things done by halves are never done right.“

„Ако си опиталъ и не си сполучилъ, никога не спирай за да се оплаквашъ, а опитай пакъ. Всичко което е важно и добро е направено именно съ търпеливо опитване — If you tried and have not won never stop for crying. All that's great and good is done just bu patient trying.“

„Каквото единъ е билъ въ състояние да направи, всѣки може да го направи — Whatever man has done, man may do.“

„Дето има една воля, тамъ има и единъ пѫть — когато се има ясна цель, тогава има и единъ пѫть до нея — Where there is a will, there is a way“.

Въ нѣкои издания на Библията, която е на особно голѣма почить у англичанитѣ, се срещатъ на първата страница следнитѣ думи: „На най-високия и могѫщия князъ Джеймсъ по милость Божия краль на Великобритания, Франция и Ирландия, защитникъ на вѣрата и пр., преводачитѣ пожелаватъ чрезъ Господа нашего Иисуса Христа покой, милость и прошка.“

Нека подчертая, че въ време на Общата война въ раницитѣ на убититѣ английски войници на нашия фронтъ се намираха почти само книжки съ религиозно съдържание. Фактътъ, колкото и да е дребенъ, е поразителенъ.

Всичко това хвърля ярка свѣтлина върху националното и религиозното вѣрую на английския народъ. Англичанитѣ сѫ народъ съ високо съзнание както въ своитѣ права, така и въ своитѣ задължения; народъ у който умътъ господствува съ сѫщата сила както и волята, благороднитѣ нравствени побуждания както и инстинкта на самосъхранението. Ето защо, англичанитѣ сѫ първи въ свѣта съ своята свобода и Magna Charta libertatum, своята гражданственость, обществена солидарность, децентрализация, парламентъ, драма, лирика, социология, политическа економия,

банки, политика, наука, търговия, мореплаване, индустрия, колонии, преса, разумно човѣшко схващане на понятието държава, политическо и военно разузнаване, управа, мекъ партиенъ животъ, далекогледность, зрѣло схващане историческата си мисия, способность да не се самозабравятъ, а да се съюзяватъ съ когото може на време срещу опасноститѣ, които биха ги заплашвали и пр. и пр.

Въ Англия, трудътъ се смѣта добродетель, та за това тамъ всички работятъ упорито и съ вѣра, че така животътъ става приятенъ и има съдържание и красота, и за това цѣлиятъ народъ работи и всички творятъ блага. Ето това е причината, че Англия има най-силнитѣ коне, най-млѣчнитѣ крави, най-носливитѣ кокошкн, най-плодовититѣ дръвчета, най-бързо растящитѣ свине, най-добритѣ индустриални произведения (игли, конци, платове, машини и пр. и пр.) Въ Англия отъ декаръ земя се произвежда най-много картофи, най-много цвѣкло, най-много търнипсъ (голии за добитъка), най-много моркови, най много зърнени храни, изключая ечемика, по който германцитѣ иматъ първенство, най-много сѣно и пр. Англичанитѣ иматъ най-добре уредени селища, най-добри клубове, най-добри спортни игри. Англия не изнася своето кюспе, нито отпадъцитѣ отъ произведенията си; нейниятъ добитъкъ зимата не губи нито килограмъ отъ теглото си, и нейнитѣ селени зимата не прекарватъ въ литергия, защото всички и всѣкога работятъ и подготвятъ пълното използуване времето и труда, производството и блага.

Ето по тая причина, благосъстоянието на англичанитѣ е най-добро, и англичанинътъ е гордъ, че съ почтенъ трудъ и мѫжествени усилия живѣе, обграденъ отъ уважението на тия, които го познаватъ.

Могѫществото на Англия не се крие въ нейната въоржжена сила, но въ могѫществото на духа на нейния народъ, който при нужда е способенъ да се подчини на изискванията на войната и да спечели победата както срещу Ришельо преди вѣкове, така срещу Наполеона преди вѣкъ така и срещу кайзеръ Вилхелмъ II въ наши дни.

Полезно е да знаемъ, че англичанитѣ въ 1340 г. наброяваха само два милиона души, а ние, българитѣ, бѣхме въ сѫщото време около два пѫти повече.

Спрѣхъ върху Англия и англичанитѣ, защото смѣтамъ, че не е нуждно за нашето обновяване да търсимъ новъ пѫть вънъ отъ тоя, който вѣковетѣ сѫ жалонирали, и който сѫ следвали и следватъ съ религиозно чувство на-

родитѣ, които станаха велики въ историята, и сж велики и сега.

Този пжть е трудния пжть на личното и общото нравствено и духовно съвършенствување, тъй горещо проповѣдвано отъ Господь Иисусъ Христосъ, но тъй зле разбирано въ много страни отъ тогава и до днесъ, особено въ такива страни дето има полуобразована класа, която себе си нарича интелигенция, безъ огромната маса отъ нея да притежава даже най-малката частица отъ интелигентность.

Нека бждемъ убедени, че когато всѣки единъ отъ насъ ще се старае да си дава смѣтка за дѣлата си, да си поправи грѣшкитѣ и по тоя начинъ постепенно да се съвършенствува, както е проповѣдвалъ Иисусъ Христосъ, ние утре ще бждемъ по-честити отъ днесъ, и сждбата никога нѣма да бжде тъй немилостива къмъ насъ, както е била до сега.

Дано поне сега страданията ни освѣтлятъ по-ясно цельта за постигане и пжтьтъ за следване, т. е, че безъ лично съвършенствуване нѣма народно и държавно преуспѣване.

Нар. Библиотека, София

ОТЪ СЖЩИЯ АВТОРЪ:

Студии по нашитѣ войни. Книга първа. — Войсководци и войски Издание на Военно-историческата комисия. Страници 208. София, 1930 г. Цена 50 лева.

Атаката на Одринъ подъ освѣтлението на историята и изкуството. Историко-психологически анализъ. Страници 114 съ приложение 2 листа скици на крепостьта и укрепленията. София, 1931 г. Цена 30 лв.

L'attaque d'Andrinople à la lumière de l'histoire et de l'art. Analyse historique et psychologique. Pages 56. Sofia, 1932. Цена 40 лева.

Духътъ на историята на българския народъ. Страници 110 съ приложение една историческа карта на Юго-източна Европа въ VII вѣкъ. Цена 40 лв.

Прослава на Македоно-Одринското опълчение 1912-1913 г. По случай 20-годишния му юбилей на 4 декември 1932 год. Издание на Съюза на М.-О. опълченски дружества въ България. Страници 136 и приложение 8 листа фотографни снимки. Цена 50 лева.

Мисли за написване историята на гр. Кукушъ и построяване домъ-паметникъ Кукушъ. Издание на Кукушкото благотворително братство. Страници 31. София, 1933 г. Цена 5 лева.

Българинътъ доброволецъ отъ старо време до наши дни. Издание на Съюза на М.-О. опълченски дружества въ България. Страници 16. София. 1934 г. Цена 3 лева.

Влиянието на морската мощь върху историята на България. Издание на Българския народенъ морски сговоръ. Страници 136 съ 33 скици въ текста. София, 1935 г. Цена 40 лева.

Цена 5 лева